

**PENYIASATAN STRUKTUR SAJRONE ANTOLOGI GEGURITAN “KIDUNG LANGIT”
ANGGITANE NONO WARNONO
(TINTINGAN STILISTIKA)**

Eka Praditya Muslikhah Cahyani

S-1 Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah, Fakultas Basa lan Seni, Universitas Negeri Surabaya
ekacahyani@mhs.unesa.ac.id

Dra. Hj. Sri Wahyu Widayati, M.Si.

Dhosen Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah, Fakultas Basa lan Seni,
Universitas Negeri Surabaya

Abstrak

Antologi geguritan *Kidung Langit* anggitane Nono Warnono minangka salah sawijining karya sastra kang tetembungan lan ukarane narik kawigaten amarga lelewane basa kang digunakake endah. Lelewane basa kang paling onjo sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* yaiku ngenani *repetisi* lan *pengontrasan*. Panliten iki bakal ngrembug (1) kepriye wujud penganggane *repetisi*, (2) kepriye wujud penganggane *pengontrasan*, lan (3) fungsi *repetisi* lan *pengontrasan* sajrone antologi geguritan KL. Ancas panliten iki yaiku njlentrehake wujud penganggane *repetisi* lan *pengontrasan* uga fungsi penganggane *repetisi* lan *pengontrasan*.

Pamarekan kang digunakake sajrone panliten iki yaiku pamarekan stilistika. Panliten iki kalebu panliten dheskriptif kualitatif kang nggunakake metodhe dheskriptif analitik. Panliten iki nggunakake teori ngenani *repetisi* lan *pengontrasan* miturut Burhan Nurgiyantoro. Sumber dhata sajrone panliten iki arupa tembung, frase, lan ukara kang ana sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* anggitane Nono Warnono. Dhata kang digunakake ing panliten iki dijupuk saka geguritan sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* kang ngandhut *repetisi* lan *pengontrasan*.

Adhedhasar analisis kang wis ditindakake, asile panliten iki nuduhake yen geguritan kang dianggit dening Nono Warnono ngandhut lelewane basa arupa *penyiasatan struktur* kang mligine awujud *repetisi* lan *pengontrasan*. Lelewane basa *repetisi* kang paling onjo yaiku nggunakake pola *anafora*, dene lelewane basa *pengontrasan* kang paling onjo nggunakake gaya ironi lan sarkasme. *Repetisi* lan *pengontrasan* nduweni patang fungsi yaiku: fungsi referensial, fungsi emotif, fungsi konatif, lan fungsi puitis.

Tembung wigati: Wujud, fungsi, *repetisi*, *pengontrasan*.

PURWAKA

Karya sastra minangka gegambaran panguripane manungsa kang diandharake pangripta miturut pengalamane, utawa bisa uga khayalan-khayalan lan daya imajinasi saka pangripta. Karya sastra uga minangka wujud tetembungan lan ukara kang diripta dening pangripta kang nduweni maksud tartamtu, kang bakal diwaca lan dinikmati dening kang maca. Sajrone kasusastran Jawa, akeh banget jinise, salah sijine yaiku geguritan.

Geguritan minangka salah siji jinise sastra Jawa modern. Miturut Darni (2016:3) sastra Jawa modern yaiku sastra Jawa kang urip ing satengahe bebrayan Jawa ing jaman saiki. Miturut Hadiwijaya (1967:129) geguritan yaiku golongan sastra edi (puisi) cengkok anyar, wedharing rasa edi, kelair basa kang laras runtut karo edining rasa, nanging ora usah kecancang ing patokan-patokan, wilangan dhong-dhing kang tinamtu, beda banget karo sipating tembang macapat lan sapanunggalane. Dene miturut Subalidinata (1994:45) geguritan yaiku iketaning basa kang memper syair, mula ana sing ngarani syair Jawa gagrag anyar. Adhedhasar pangerten-pangerten kasebut, titikan kang gampang diapalake saka geguritan yaiku ora nduweni paugeran tartamtu. Geguritan nggambarake jagading bebrayan Jawa kang diripta dening pangripta. Geguritan nengenake pamikiran kreatif lan pangrasa kanthi nuwuhake daya

imajinatif. Pangripta nggunakake *diksi* utawa pamilihe tembung supaya nambah nilai estetikan geguritan. Saliyane kuwi uga asring nggunakake tipografi utawa gaya panulisan supaya nambahi nilai estetika saka geguritan kang diripta. Bab kasebut bisa dadi titikan saka sastra modern, yaiku geguritan kang bebas ora kaiket paugeran.

Geguritan yaiku salah sijine puisi bebas. Ana kang kawedhar mung sageguritan, nanging uga ana kang wujud kumpulan utawa antologi. Tuladhane geguritan kang wujud antologi yaiku kumpulan geguritan kanthi irah-irahan *Kidung Langit* kang diripta dening Nono Warnono, kang bakal dadi objek panliten iki. Sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* iki akeh banget penganggane lelewane basa kang narik kawigaten kanggo menehi nilai estetika saka geguritan-geguritan kasebut. Akeh-akehe yaiku penganggane gaya basa *penyiasatan struktur* kang awujud *repetisi* lan *pengontrasan*.

Panliten iki nлити lelewane basa sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*, mula panliten iki bakal nggunakake pamarekan stilistika kanggo ngandharake penganggane lelewane basa kang ana sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*. Stilistika yaiku ilmu ngenani lelewane basa (Ratna, 2009:3). Panemu liyane miturut Panuti Sudjiman (1993:3), stilistika yaiku sawijining

elmu kang digunakake kanggo manfaatake unsur lan kaidah kang ana sajrone basa lan mangerteni daya pangaribawa apa kang dituwuhake dening pangripta karya sastra. Stilistika uga ngrembug ngenani titikan penganggone basa sajrone wacana sastra, titikan kang mbedakake utawa nentang klawan wacana non sastra, nliti deviasi tumrap tata basa minangka sarana literer. Dadi, stilistika nliti fungsi puitik sawijine basa. Ngenani pangerten stilistika luwih cetha, miturut A. Teeuw (1984:72) stilistika nduweni prinsip tansah nliti penganggone lelewane basa kang khas utawa manjila, minangka titikan saka sawijining pangripta. Saka pangerten-pangerten miturut ahli kang wis diandharake ing ndhuwur, bisa didudut yen stilistika yaiku ilmu kanggo nliti lelewane gaya basa kang digunakake dening pangripta karya sastra. Lelewane basa kang digunakake dening pangripta kasebut bisa dadi titikan utawa ciri khas saka pangripta kasebut.

Panliten ngenani stilistika akeh banget ditindakake. Sajrone panliten iki kang mbedakake karo panliten liyane yaiku sajrone panliten iki luwih mligi ngandharake lelewane basa *penyiasatan struktur* ngenani repetisi lan *pengontrasan*. Penganggone gaya basa repetisi lan *pengontrasan* sajrone karya sastra kalebu bab kang manjila kanggo ditliti, amarga bisa medharake sawijining kang endah sajrone tulisan kasebut. Gaya basa bisa dianggep minangka pambiji tumrap kahanane sawijining pawongan. Repetisi diarani minangka wujud *pengulangan* kang arupa uni, tembung, frasa, ukara, lan wujud-wujud liyane kang nduweni tujuwan kanggo menehi efek kang endah (Nurgiyantoro, 2014:247). Nurgiyantoro uga ngandharake yen repetisi diperang dadi 5 jinis yaiku repetisi, repetisi paralelisme, repetisi anafora, repetisi polisindenton, lan repetisi asindenton. Dene pengontrasan yaiku sawijining wujud gaya kang nuturake samubarang kanthi cara kuwalikan (*berkebalikan*). Bab-bab kang dikontrasake kasebut bisa samubarang kang awujud fisik, kahanan, tumindak lan sipat, karakter, aktivitas, tembung-tembung, lan sapanunggalane gumantung konteks wicara (Nurgiyantoro, 2014:260). Nurgiyantoro uga ngandharake yen pengontrasan diperang dadi 4 jinis yaiku hiperbola, litotes, paradoks, ironi lan sarkasme.

Pangripta antologi geguritan *Kidung Langit* nduweni jeneng asli Suwarno, asring diundang Pak Nono. Pangripta kang uga minangka pengawas sekolah ing lingkungan Dinas Pendhidhikan Kabupaten Bojonegoro Wilayah VI iki lair ing Bojonegoro tanggal 14 Juli 1964. Wis seneng nulis nalika isih lungguh ing bangku Sekolah Pendidikan Guru (SPG) taun 1982 awit saka wong tuwa lorone, pasangan Sarmidin lan Rasmi kang urip tambayatan ing karang padesan. Wiwit nulis mawa basa Indonesia, wujud cerpen, puisi lan opini kang dipacak lan sumebar ing maneka majalah lan surat kabar antara liya: Majalah Mimbar Agama Islam, Mingguan Guru, Koran Suara Merdeka, Bhirawa, Karya Dharma, Koran Minggu Simponi, Jawa Pos lan sapanunggalane. Saka saperangan puisi lan cerpen karyane kanthi irah-irahan “Dan Mendung Telah Berlalu”, nate antuk pangaji-aji ing lomba nulis kang dianakake ariwanti Simponi ing taun 1983. Lelumban ing jagading sastra Jawa wiwit gabung

dadi anggota Pamarsudi Sastra Jawa Bojonegoro (PSJB) nalika isih lungguh ing bangku sekolah menengah. Karya-karyane arupa cerkak, geguritan, wacan bocah, cerita misteri, lan reportase sumebar ing majalah-majalah Basa Jawa (Jaya Baya, Panjekar Semangat, Mekarsari, Jaka Lodhang, Dharmajati, lan liya-liyane).

Sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* kasebut uga disengkuyung kanthi tema kebangsaan (patriotisme), kamanungsan, sosial, politik, lan pendhidhikan kang njangkepi antologi geguritan *Kidung Langit*. Antologi geguritan iki kagolong anyar amarga cethakan kapisan ing sasi Mei taun 2018. Mula saka kuwi, panliti milih antologi geguritan iki minangka objek panliten.

Adhedhasar jlentrehan kasebut, mula panliten iki bakal nintingi antologi geguritan *Kidung Langit* anggitane Nono Warnono kanthi tintingan Stilistika, lan munjerake panliten ing bab *repetisi* lan *pengontrasan* kang kelorone kalebu penyiasatan struktur minangka salah sawijining lelewane basa amarga peranan kasebut minangka peranan kang onjo sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*. Mula saka kuwi, panliten iki diwenahi irah-irahan “*Penyiasatan Struktur Sajrone Antologi Geguritan Kidung Langit Anggitane Nono Warnono*”.

Underane panliten iki ana telu, yaiku (1) kepriye wujud *repetisi* sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*, (2) kepriye wujud *pengontrasan* sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*, lan (3) kepriye fungsi *repetisi* lan *pengontrasan* sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*.

Tujuwan saka panliten iki yaiku ngandharake wujud penganggone *repetisi* sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*, ngandharake wujud *pengontrasan* sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*, lan ngandharake fungsi *repetisi* lan *pengontrasan* sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*.

TINTINGAN KAPUSTAKAN Panliten Kang Saemper

- 1) Aditya Kurnia Dewi taun 2013 mahasiswa Jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Jawa Universitas Negeri Surabaya kanthi irah-irahan “*Raras Ruming Tetembungan sajroning Crita Katresnan Novel Suminar Anggitane Tiwiek S.A*” Panliten kasebut medharake lelewane basa kang ana lan katon sajrone novel Suminar anggitane Tiwiek S.A. Panliten kang ditindakake Aditya Kurnia iki nggunakake metodhe dheskriptif kualitatif amarga dhata kang dijupuk awujud ukara-ukara. Asil kang bisa diandharake ngenani lelewane basa kang ana lan katon kaperang dadi: (1) Repetisi, (2) Pararima, (3) Simile, (4) Litotes, (5) Hiperbola, (6) Personifikasi, (7) Anafora.
- 2) Novita Irma Sutanik taun 2016 mahasiswa jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Jawa Universitas Negeri Surabaya kanthi irah-irahan “*Lelewane Basa lan Pamilihane Tembung Sajrone Antologi Geguritan Prasasti Anggitane Eko Wahyudi*”. Sajrone panliten kasebut Novita Irma Sutanik nggunakake metodhe dheskriptif

- kualitatif kanthi objek kang digunakake sajrone panliten yaiku arupa antologi geguritan Prasasti. Dene dhata panliten iki yaiku arupa tembung, frasa lan ukara sajrone antologi geguritan Prasasti kang minangka bukti anane pamilihane tembung, lelewane basa lan deviasi. Asil panliten nuduhake yen pangripta nggunakake titi swara, maneka werna pamilihe tembung, lelewane basa, deviasi lan isi sajrone ngripta antologi geguritan Prasasti.
- 3) Muhammad Isyomudin taun 2016 mahasiswa jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Jawa kanthi irah-irahan “*Pamilihing Tembung lan Lelewane Basa Sajrone Antologi Geguritan Kidung Lingsir Wengi Anggitane Suharmono Kasiyun*”. Panliten kasebut medharake wujud lelewane tembung, wujud lelewane basa, lan makna kang kinandhut sajrone antologi geguritan Kidung Lingsir Wengi. Panliten kasebut nggunakake metodhe dheskriptif kualitatif. Asil kang bisa diandharake yaiku bisa diperang dadi papat, sing kapisan yaiku ragam basa, purwakanthi (titi swara), titi tembung (morfologi), lan titi makna (semantik). Lan lelewaning basa amung ngandharake majas. Purwakanthi bisa diperang maneh dadi telu yaiku (1) purwakanthi guru swara, (2) purwakanthi guru sastra, lan (3) lumaksita. Lan uga titi tembung bisa diperang dadi papat yaiku, (1) tembung rangkep, lan (2) tembung camboran. Titi makna bisa diperang dadi telu yaiku (1) sinonim, (2) antonim, lan (3) entar. Perangan pungkasan yaiku majas, majas bisa diperang dadi telu yaiku (1) majas perbandingan, (2) majas penegasan, lan (3) majas sindiran.
- 4) Sista Kirana Nindyarini taun 2017 mahasiswa jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Jawa kanthi irah-irahan “*Landheping Rasa Pangrasa lan Endahing Basa Sajrone Antologi Geguritan Medhitasi Alang-alang Anggitane Widodo Basuki*”. Panliten kasebut medharake wujud aspek sosio-religius, wujud struktur batin, lan wujud penganggane basa puitik sajrone antologi geguritan Medhitasi Alang-alang. Panliten kasebut nggunakake metodhe panliten analisis isi, yaiku metodhe kang nduweni sesambungan karo isi komunikasi, mliline verbal kang awujud basa lan nonverbal. Asil panliten kasebut yaiku nuduhake yen geguritan-geguritan kang wis dipilih banjur digayutake karo sistem religiusitas masyarakat Jawa kang ngutamakake filosofi Jawa sajrone panguripane. Filosofi Jawa kang dadi pathokan uripe manungsa ana rong aspek, yaiku aspek kasadharane manungsa marang Pengeran lan aspek kasadharane manungsa marang jagad gumelar. Bab pamilihing tembung, panggurit luwih migunakake tembung-tembung kang dianggep arang digunakake dening masyarakat umume. Panggurit migunake tembung-tembung

kang trep kanggo nggambarake sawijining kahanan, swasana, uga kadadeyan-kadadeyan kang dumadi sajrone geguritan-geguritan kasebut. Panggunane lelewane basa sajrone geguritan nduweni tujuwan kanggo nambah unsur-unsur kaendahan uga kanggo nggambarake sawijining makna sajrone geguritan.

- 5) Zahra Isna Agustin taun 2018 mahasiswa jurusan Pendhidhikan Sastra lan Jawa kanthi irah-irahan “*Pandhapuking Tetembangan lan Wigatining Tetembangan Sajrone Lelagon Jawa Anggitane Sujiwo Tejo*”. Panliten kasebut medharake pandhapuking tetembangan, wigatining tetembangan, gegayutan antara tetembangan lan tetembangan, lan titikane Sujiwo Tejo. Sajrone panliten kasebut kalebu panliten kualitatif kang nggunakake metodhe analisis isi. Sumber dhata sajrone panliten kasebut arupa tembung, frase lan ukara kang ana ing lelagon basa Jawa Mirah Ingsun anggitane Sujiwo Tejo. Asil panliten iki nuduhake yen tembang kang dianggit dening Sujiwo Tejo nduweni titikan dhewe yen ditandhingake karo reriptan tembang liyane. Titikane bisa kawawas saka carane milih tetembangan kanthi variasi basa Jawa lan basa Inggris, nggunakake basa arkais, nggunakake maneka werna majas, purwakanthi, sarta nengenake aspek spiritualitas.

Panliten-panliten kuwi mau nggunakake tintingan Stilistika sajrone nintingi karya sastra. Panliten kanthi tintingan Stilistika ing jurusan Pendhidhikan Basa lan Sastra Dhaerah akeh-akeh ditemokake panliten kanthi irah-irahan “*Diksi lan Lelewane Basa*” Bedane karo panliten kang bakal ditindakake yaiku panliten kanthi objek antologi geguritan “*Kidung Langit*” iki luwih mligi yaiku ngrembug ngenani penyiasatan struktur kang awujud repetisi lan pengontrasan sajrone antologi geguritan kasebut. Panliti milih ngenani repetisi lan pengontrasan amarga sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* perangan kasebut kang paling onjo. Anane maneka werna jinis aspek repetisi lan pengontrasan sajrone antologi geguritan kasebut nambahi nilai estetikan saengga geguritan-geguritan kasebut luwih endah nalika diwaca.

Geguritan

Miturut Pradopo (2005:7) *puisi* yaiku *ekspresi* pikiran kang nuwuhake pangrasa, ngrangsang *imajinasi* pancadriya kanthi tatanan kang manut wirama. Geguritan mujudake salah sawijining karya puisi Jawa modern kang wujud akeh banget. Geguritan nggambarake jagading bebrayan Jawa kang diciptakake dening pangripta. Geguritan nduweni wujud arupa andharan kang cekak, nanging teges kang diasilake luwih jembar tinimbang tembung kang digunakake awujud tembung endah kang wis dipilih.

Miturut Perrine sajrone Siswantoro (2010:23), guritan bisa ditegesi minangka jinise basa kang

ngandharake luwih akeh maknane tinimbang apa kang diandharake ing basa padinan. Geguritan kalebu jinise kasusastran saka asil budaya kanthi nduweni sesambungan karo bebrayan. Sastra mujudake asil cipta, rasa, lan karsa manungsa. Manungsa kalebu salah sawijine perangan saka bebrayan. Sastra kalebu gegambaran saka panguripane manungsa. Mula para pangripta ndadekake kaca benggala saka maneka werna perkara kang ana ing jagading bebrayan kanggo ngripta karyane.

Guritan/guguritan/geguritan nduweni gatra kang gatra kang ora kaiket paugeran (Hutomo, 1975:24). Saka pangerten kasebut lan kang wis diandharake ing ndhuwur bisa diarani yen geguritan yaiku kalebu jinise sastra jawa modern kang bebas, ora kaiket paugeran. Ora kaiket guru lagu, guru gatra, lan guru wilangan. Geguritan uga nduweni tema kang bebas, ora ana paugeran tartamtu kanggo nemtokake tema. Tembung-tembung (diksi), lan unsur panyengkuyung geguritan liyane kayata citraan, tipografi, rima lan bunyi uga bebas, ora kaiket paugeran tartamtu.

Sayuti (1985:14) ngandharake yen geguritan kasusun saka pirang-pirang unsur tanpa anane sawijining watesan senadyan wis bisa dibedakake antarane geguritan lan dudu geguritan. Unsur-unsur kasebut yaiku arupa tetembungan, wujud, pola rima, ritma, idhe, makna utawa masalah kang dialami pangripta sajrone uripe lan kauripan kang bakal diandharake marang pamaca, pamiarsa, lumantar teknik lan aspek-aspek tartamtu. Kanthi cara ringkes, bisa diarani yen unsur-unsur pamangune geguritan yaiku imaji, emosi, lan wujud kang khas (Brahim sajrone Sayuti, 1985:14).

Miturute Hartoko (sajrone Waluyo, 1995:27), unsur-unsur geguritan kang wigati kasusun saka rong unsur yaiku unsur tematik utawa unsur semantik lan unsur sintaksis. Luwih cethane yen miturut Waluyo unsur tematik utawa semantik luwih tumuju menyang struktur batin, dene unsur sintaksis luwih tumuju menyang struktur fisik geguritan. Struktur batin yaiku makna kang kinandhut sajrone geguritan kanthi cara ora langsung bisa dihayati. Struktur batin kasusun saka (1) tema, (2) rasa pangrasa, (3) nada lan swasana, (4) amanat utawa piweling. Dene struktur fisik yaiku kang bisa dideleng lumantar basane kang ketara. Struktur fisik kasusun saka (1) pamilihe tembung, (2) panyandra/citraan, (3) tembung konkret, (4) basa figuratif, (5) versifikasi, lan (6) tata pasuryan.

Saka panemu kang wus diandharake dening para ahli, bisa dingerteni yen geguritan kasusun saka pirang-pirang unsur yaiku pamilihe tembung, panyandra/citraan, tema lan makna, irama, bunyi, tipografi, lelewane basa, rasa pangrasa, lan amanat.

Titikan Geguritan

Miturut Pradopo, puisi asipat estetik. Puisi uga minangka karya seni kang puitis. Tembung puitis ngandhut nilai kaendahan kang mligi kanggo puisi. Kepuitisan kasebut bisa digayuh kanthi maneka warna cara, tuladhane kanthi wujud visual: tipografi, susunan pada; kanthi uni: *persajakan*, asonansi, aliterasi, kiasan uni, lambang rasa, lan orkestrasi; kanthi pamilihe

tembung, basa kiasan, sarana retorika, unsur tata basa, lelewane basa, lan sapanunggalane.

Saka andharan ing ndhuwur, bisa dingerteni yen geguritan kuwi nduweni titikan yaiku anane unsur *fisik* lan *batin* kang wis diandharake ing ndhuwur, geguritan uga ora nduweni paugeran tartamtu, ora ana paugeran tumrap guru lagu, guru gatra, lan guru wilangan. Geguritan mesthi nggunakake basa kang endah. Tema kang digunakake uga bebas, ora ana paugeran tartamtu.

Jinise Geguritan

Yen mawas saka wujud lan isi, geguritan kaperang dadi sepuluh jinis yaiku puisi *epic*, puisi *naratif*, puisi *lirik*, puisi *dramatic*, puisi *didaktik*, puisi *satiric*, puisi *romance*, puisi *elegy*, puisi *ode*, puisi *himme* (Aminuddin, 1995:134-136). Andharan kasebut nuduhake yen jinis-jinise geguritan kaperang dadi sepuluh. Jinis-jinise geguritan kang dijlentrehake, nyritakake maneka werna urip ing bebrayan.

1) Puisi Epik

Puisi Epik yaiku puisi kang njerone ngandhut crita kaprawiran, kaprawiran kang ana gegayutane klawan legendha, kapercayan, lan sejarah.

2) Puisi Naratif

Puisi naratif yaiku puisi kang njerone ngandhut sawijining crita kanthi paraga, pamaragan, setting, utawa reroncen prastawa tartamtu kang mujudake sawijining crita. Geguritan iki lumrahe awujud sawijining crita kang nyritakake sawijining kedadeyan utawa prastawa.

3) Puisi Lirik

Puisi lirik yaiku puisi kang awujud wedhare uneg-uneg saka pangripta kanthi maneka warna pengalaman, tumindak lan swasana batin kang ndhasari.

4) Puisi Dramatik

Puisi dramatik yaiku salah sawijining jinis puisi kanthi cara objektif nggambarake tumindake pawongan, bisa lumantar tindak-tanduke, dhialog, lan monolog saengga ngandhut sawijining gegambaran crita tartamtu.

5) Puisi Satirik

Puisi satirik yaiku puisi kang ngandhut sindhiran utawa kritik ngenani owahing kauripan sawijining klompok utawa sawijining bebrayan.

6) Puisi Didaktik

Puisi didaktik yaiku puisi kang ngandhut nilai-nilai kependhidhikan kang umume awujud sinirat. Puisi kang nduweni isi ngenani sawijining dhidhikan utawa ilmu kanggo menehi kawruh.

7) Puisi Romance

Puisi *romance* yaiku puisi kang nduweni isi ngenani rasa tresna. Puisi iki akeh banget ditemokake ing bebrayan. Akeh banget pangripta geguritan kang ngripta kanthi tema katresnan.

8) Puisi Ode

Puisi ode yaiku puisi kang nduweni isi pangalembana tumrap sawijining pawongan kang nduweni tumindak kaprawiran.

9) Puisi Elegi

Puisi elegi yaiku puisi ngenani rasa sedhik lan kasusahan.

10) Himme

Himme yaiku puisi kang nduweni isi ngenani pangalembana marang Gusti Kang Murbeng Dumadi, lan rasa cinta marang bangsa lan negara.

Adhedhasar jinis-jinis geguritan kang wus kajlentrehake ing ndhuwur, saben-saben geguritan mesthi nduweni pambada. Anane pambada kasebut minangka gaya lan titikan sawijining jinis geguritan kang digunakake pangripta. Sajrone geguritan ngandhut unsur *stile* utawa lelewane basa kanggo nambahi estetikane geguritan kasebut. Salah sijine unsur *stile* kasebut yaiku *penyiasatan struktur*.

Penyiasatan Struktur

Miturut Nurgiyantoro (2014:247), *penyiasatan struktur* (*figures of speech*), yaiku istilah liya saka sarana retorika. Bebarengan karo majas, anane penyiasatan struktur kasebut bisa nambahi kaendahan sajrone panuturan teks. Kelorone minangka perangan saka gaya basa utawa *style* sawijining panuturan. Yen permajasan ana sajrone makna, dene yen penyiasatan struktur ana ing struktur. Penyiasatan struktur nduweni maksud minangka struktur kang sengaja disiasati, dimanipulasi, lan didayakake kanggo nambahi efek kaendahan. Penyiasatan struktur utawa sarana retorika kasebut kang asring diarani kanthi sebutan gaya basa. Tegese, sawijining wujud panuturan kang sengaja digayakake kanggo nambah efek tartamtu ing atine para pamaca.

Repetisi

Repetisi bisa diarani minangka wujud *pengulangan* awujud *pengulangan* uni, tembung, wujud tembung, frase, ukara utawa bentuk-bentuk kang liya kang nduweni tujuan menahi kaendahan panuturan (Nurgiyantoro, 2014:247). Pangerten liyane ngenani repetisi yaiku *pengulangan uni*, tembung utawa perangan ukara kang dianggep wigati kanggo menahi daya kanggo nandhesake sawijining konteks (Keraf, 2010:127). Maneka wujud repetisi yen dibudidayakake kanthi trep lan bisa uga disengkuyung dening makna kang trep diwawas efektif kanggo nuwuhake daya retorik lan estetis. Wujud repetisi kang nggunakake kriteria *pengulangan* struktur kanthi pola tartamtu kanthi aran paralelisme. Gaya repetisi kang ngandhut maneka unsur *pengulangan* kasebut, tuladhane tembung-tembung utawa frase tartamtu, lumrahe diwastani kanggo negesake lan menahi tekanan wigatine tumrang samubarang kang dituturake. Sajrone Repetisi uga diperang dadi 4 miturut Nurgiyantoro (2014: 248-259).

a. Repetisi Paralelisme

Paralelisme yaiku sawijine cara micara, nutur utawa medharake samubarang kang akeh dinggo sajrone maneka werna basa. Paralelisme nuduhake ing panganggane wujud, perangan-perangan ukara utawa ukara kang nduweni struktur gramatikal padha lan kalungguhan guna kang kurang luwih padha kanthi urutan. Paralelisme mujudake wujud *pengulangan* kang nduweni konsep *pengulangan* struktur gramatikal utawa struktur bentuk. Paralelisme struktur sintaksis diwiwiti kanthi tembung-tembung kang padha, lumrahe kanggo tansaya negesake eksistensi gaya paralelisme kasebut.

Paralelisme lumrahe nduweni pola pengulangan ing gatra ganjil kanthi tetembungan utawa ukara kang padha. Dene mengko ing gatra genep uga nggunakake ukara utawa tembung kang pada uga (terstruktur).

b. Repetisi Anafora

Anafora yaiku jinis *penyiasatan* struktur sintaksis abasis wujud repetisi. Sajrone anafora wujud *pengulangan* iku manggon ing wiwitan struktur sintaksis utawa wiwitan gatra-gatra ing guritan. Gatra-gatra struktur sintaksis kang anaforis disengkuyung dening pamilihe tembung kang trep kang umume nuwuhake struktur kang ritmis, retorik lan nduweni nilai estetis.

c. Repetisi Polisindenton

Polisindenton yaiku arupa penganggane tembung pangandheng tartamtu, tuladhane tembung “lan”, “ing” sajrone ukara kang nggayutake panemu, princen, aran utawa samubarang liya kang nduweni nilai padha, utawa seimbang. Pigunane polisindenton yaiku kanggo nandhesake, mbangetake, utawa ngintensifake panuturan.

d. Repetisi Asindenton

Asindenton yaiku jinis *pengulangan* awujud puntuasi utawa tandha wacana, kang lumrahe tandha wacan koma (,) sajrone ukara. Tegese, piguna lan kalungguhan dijlentrehake kanthi cara urutan sajrone ukara kang diapit dening tandha-tandha koma mesthi sejajar seimbang lan jalaran antuk *penekanan* kang padha.

Pengontrasan

Gaya pengontrasan yaiku sawijining wujud gaya kang nuturake samubarang kanthi cara kuwalikan (*berkebalikan*) (Nurgiyantoro, 2014:260). Tegese, samubarang kang satemene dimaksudake dening panutur yaiku sajrone pangerten kang suwalike, utawa sajrone kontrase, saka apa kang diungkapake. Bab-bab kang dikontrasake kuwi bisa samubarang kang awujud fisik, kahanan, tumindak lan sipat, karakter, aktivitas, tembung-tembung lan sapanunggalane gumantung konteks panuturan. Gaya pengontrasan kang awujud pengontrasan murni ing njerone yaiku gaya paradoks. Gaya pengontrasan uga bisa awujud ngluwih-ngluwihake lan ngasorake samubarang saka fakta kang satemene.

a. Hiperbola

Gaya hiperbola lumrahe digunakake nalika sawijining pawongan nduweni maksud ngluwih-ngluwihake samubarang kang dimaksudake dibandingake kahanan kang satemene kanthi maksud kangge menahi penekanan sajrone panuturane.

b. Litotes

Gaya litotes yaiku gaya kang kuwalikan utawa *berkebalikan* klawan gaya hiperbola. Yen hiperbola ngluwih-ngluwihake, dene yen litotes *merendahkan* utawa nyitutake, nyilikake fakta saka samubarang kang satemene. Lumrahe, gaya iki digunakake kanggo tumindak kang nuduhake sipat rendah hati utawa ora dume. Tumindak kasebut minangka sawijining *style* kanggo njaga sopan santun sajrone pergaulan.

c. Paradoks

Paradoks minangka unsur pertentangan kang eksplisit (langsung) sajrone panuturan. Sajrone tuturan

kang dituturake ana unsur kanthi cara eksplisit katon *bertentangan*. Nanging, bab kasebut mung sawijining cara, strategi kang digunakake kanggo negesake, nandhesake samubarang kang dituturake, dene samubarang kang satemene dimaksudake ora ana sajrone *pertentangan* kasebut.

d. Ironi

Gaya ironi nampilake samubarang kang kudu dingerteni lumantar makna kontrase. Ironi nampilake ungkapan kang maksude kudu digoleki sajrone makna kontrase karo apa kang dituturake. Saliyane kuwi, gaya iki digunakake kanggo nampilake samubarang kang asipat ironis, tuladhane dimaksudake kanggo nyindhir, ngiritik, lan sajjinise. Yen ironi nyindhir kang isih ana sipat aluse.

e. Sarkasme

Gaya sarkasme padha dene ironi. Nanging, yen gaya sarkasme luwih nggunakake tembung kang kasar banget lan apa-anane. Nanging fungsine uga padha dene ironi, yaiku minangka sindhiran lan sawijining kritik tumrap pamrentah, tumrap sosial, lan liya-liyane.

Fungsi Repetisi lan Pengontrasan

Fungsi ngenani bab iki tumuju marang apa kang diandharake dening Jakobson sajrone Teeuw (2013:43) ngenani 6 fungsi *kebahasaan* yaiku (1) emotif utawa emotive (*expressive*) (2) konatif (*appellative*) (3) metalingual (*metalinguistic*, ‘*glossing*’) (4) puitik (*aesthetic*) (5) referensial (*cognitive*, *denotative*, *ideational*) lan (6) phatis.

Kadarisman (2009:60) uga ngandharake nem fungsi kasebut kayata: (1) Fungsi referensial nduweni fokus tumrap isi tuturan utawa makna denotatif/makna satenane. (2) Fungsi emotif/ekspresif nduweni fokus marang tumindak utawa pangrasa panutur tumrap isi tuturane. (3) Fungsi konatif nduweni fokus marang mitratutur lan lumrahe tuwuh minangka ukara prentah. (4) Fungsi fatis, nduweni fokus marang upaya njaga komunikasi antarane panutur lan mitratutur. (5) Fungsi metalingual, nduweni fokus marang penganggone basa kanggo nuturake basa. (6) Fungsi puitis, nduweni fokus marang basa kasebut, utawa ngonjokake wujud basa kanggo menahi efek kaendahan.

Saka panemu ing ndhuwur bisa dingerteni yen miturut fungsi *kebahasaan*, ana 6 yaiku (1) Fungsi Referensial, (2) Fungsi Emotif, (3) Fungsi Konatif, (4) Fungsi Fatis, (5) Fungsi metalingual, lan (6) Fungsi Puitis. Nanging sajrone panliten iki ora nggunakake kabeh teori fungsi kasebut. Bab iki amarga dislarasake klawan pamilihe tembung kang digunakake, panulisane, isi, makna, lan tema geguritan kang ana sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*. Saka nem fungsi kasebut kang bakal digunakake kanggo nganalisis geguritan sajrone panliten iki yaiku fungsi referensial, fungsi emotif, fungsi konatif, lan fungsi puitis.

Stilistika

Stilistika yaiku sawijining cara kanggo nintingi penganggone basa sajrone konteks lan ragam basa tartamtu (Nurgiyantoro, 2014:90). Yen ngrembug

ngenani stilistika, ana sesambungane karo kesastraan. Tegese basa sastra, basa kang dinggo sajrone karya sastra kang dadi fokuse tintingan. Kamangka, kaya kang dituduhake sadurunge, tintingan stilistika sabenero ditujokake tumrap maneka ragam basa kang liya lan ora winates ing ragam sastra wae. Kahanan kasebut bisa dijajari dening faktor kang ditindakake wong sajrone nindakake tintingan stilistika sasuwene iki luwih kerep ditujokake ing basa sastra. Tintingan stilistika lumrahe ditujokake kanggo nerangake kaendahan, artistik, wujud-wujud kabasan tartamtu sajrone teks. Stilistika ditujokake kanggo njlentrehake piguna kaendahan kang digunakake awujud kabasan tartamtu wiwit saka aspek uni, leksikal, struktur, basa figuratif, sarana retorika, nganti grafologi. Bab kasebut bisa diwawas minangka perangan wigati sajrone analisis basa sawijine teks kanthi ancangan stilistika.

Stilistika raket banget gandhenge karo penganggone lelewane basa. Kang dadi punjere panliten stilistika yaiku penganggone lelewane basa. Yen ngrembug stilistika, kang muncul wiwitan sajrone pikiran yaiku wis mesthi ngenani teks kesastraan. Tegese, basa sastra, basa kang digunakake sajrone saperangan karya sastra kasebut kang dadi punjere panliten. Kamangka, kaya kang wis diandharake yen kajian stilistika sejatine bisa wae ditujokake tumrap saperangan ragam basa lan ora winates tumrap ragam sastra wae. Miturut Junus (1989:17), hakikat stilistika yaiku studi ngenani penganggone basa sajrone karya sastra.

Stilistika minangka ilmu pemanfaatan basa sajrone karya sastra. Penganggone lelewane basa kanthi khusus sajrone karya sastra. Lelewane basa kang tuwuh nalika pangripta ngandharake pamikirane. Lelewane basa minangka efek seni lan dipangaribawani dening ati nurani. Lumantar gaya basa kasebut, pangripta ngungkapake pamikirane. Andharan pamikiran kang diciptakake lumantar kaendahan kanthi lelewane basa pangriptane (Endraswara, 2011:72-73). Lumantar idhe lan pamikirane, pangripta nggawe konsep gagasan kanggo ngasilake sawijining karya sastra.

Analisis kang digunakake dening panliti kanggo nintingi penganggone gaya basa sajrone karya sastra yaiku analisis stilistika. Wellek (1990:226) ngandharake yen angkah wiwitan kang ditindakake sajrone analisis stilistika yaiku ngamati lan ndeleng deviasi-deviasi utawa penyimpangan-penyimpangan kayata perulangan bunyi, inversi susunan tembung, susunan klausa kang sekabehane nduweni fungsi estetis kayata nandhesake, nyethakake, utawa kuwalikane yaiku nggawe makna supaya ora cetha. Endraswara (2004:75) ngandharake ngenani pamarekan stilistika sejatine bisa ditindakake lumantar 2 pamarekan yaiku diwiwiti kanthi analisis sistematis sistem linguistik karya sastra, lan dibacutake kanthi *interpretasi* ngenani titikan lan tujuwan kaendahan karya kasebut. Ing kene, lelewane basa bakal tuwuh minangka sistem linguistik kang khas. Keloro, nyinaoni saperangan titikan kang mbedakake sistem siji lan liyane. Ing kene metode kang digunakake yaiku *pengontrasan*.

Miturut Abrams, unsur *stile* utawa lelewane basa kasusun saka fonologi, sintaksis, leksikal, lan retorika. Leech & Short nyebutake unsur *stile* kanthi istilah

stylistics categories. Miturute, unsur *stile* kasusun saka kategori leksikal, gramatikal, *figures of speech*, konteks lan kohesi. Banjur Nurgiyantoro (1995:290) nggawe dudutan yen lelewane basa kasusun saka unsur leksikal, gramatikal, retorika lan kohesi. Unsur retorika arupa *permajasan, penyiasatan struktur ukara*, lan panyandra.

Aminuddin (1997:68) ngandharake yen stilistika yaiku wujud saka carane pangripta kanggo nggunakake sistem tandha kang slaras klawan gagasan kang bakal diandharake. Kang dadi punjere kudu dideleng yaiku kompleksitas saka sugihe unsur pamangun karya sastra kang didadekake sasaran kajian yaiku wujud penganggane sistem tandha. Ing bab iki, kanggo mahami konsep stilistika luwih jeru, Nurhayati (2008:7) ngandharake yen dhasare stilistika nduweni rong pemahaman lan dalan pamikiran kang beda. Pamikiran kasebut luwih cundhuk marang aspek gramatikal kanthi menehi tuladha-tuladha analisis linguistik tumrap karya sastra kang dideleng. Saliyane kuwi, stilistika nduweni gandheng uga klawan aspek-aspek sastra kang dadi objek panlitene yaiku wacana sastra. Stilistika kanthi definitif yaiku ilmu kang ana gandhenge klawan lelewane basa. Ing pangerten luwih ambane, stilistika yaiku ilmu ngenani gaya, kayata maneka warna cara kang ditindakake sajrone kagiyatane manungsa (Ratna, 2011:167).

METODHE

Ancangan panliten ngenani karya sastra Jawa modern, gegayutan karo cara panintingane dhata sajrone medharake lan panintinge objek panliten. Wujud kaleksanan kanthi cara dijlimeti, dirasakake lan dipikirake supaya bisa laras isine karya sastra. Kawawas saka objek panlitene, panliten kanthi irah-irahan *Penyiasatan Struktur Sajrone Antologi Geguritan Kidung Langit Anggitane Nono Warnono (Tintingan Stilistika)* kalebu panliten kualitatif. Panliten kualitatif yaiku panliten kang ditindakake kanthi nengeneke penghayatan tumrap interaksi antarane konsep kang digunakake kanthi cara empiris (Endraswara, 2013: 5). Panliten kualitatif mujudake jinis panliten analisis isi kang akeh-akehe arupa dheskriptif utawa andharan, lan ora nengeneke angka-angka.

Jinise panliten kualitatif asipat dheskriptif, tegese ing asil dhata panliten iki arupa tembung-tembung kang tinulis. Kanthi metodhe dheskriptif, panliti sastra diajab bisa njlentrehake fakta-fakta kang ana arupa dhata kang dibutuhake kanthi cara menehi dheskripsi (Siswanto, 2010:57). Fakta utawa dhata bisa diweruhi sawise nindakake analisis kanthi tiliti lan apik. Sajrone panliten iki bakal ngandharake fakta-fakta sajrone geguritan kanthi nggunakake pendekatan Stilistika.

Metodhe kang digunakake kanggo ndheskripsikake dhata kang awujud tembung-tembung pinilih utawa saubarampene kang katulis ing antologi geguritan *Kidung Langit* (KL). Panliten iki kalebu panliten kualitatif amarga objek kang ditliti arupa basa kang tinulis arupa tulisan. Tintingan kang digunakake yaiku tintingan Stilistika. Tintingan Stilistika digunakake kanggo mbiyantu medharake gaya basa utawa *style* pangripta sajrone antologi geguritan kang wis diripta.

Antologi geguritan *Kidung Langit* kanthi ancangan dheskriptif kualitatif, panliten iki dikarepake bisa ngasilake gegambaran kang cetha lan objektif.

Sumber dhata sajrone panliten arupa asale dhata kang ditemokake (Arikunta, 2010:172). Panliten iki nggunakake sumber dhata awujud geguritan sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* kang diterbitake taun 2018 sasi Mei ing Bojonegoro kang cacahé 119 (satus sangalas) geguritan. Samak ngarep antologi geguritan *Kidung Langit* (KL) wernane abu-abu (klawu) kang ana gambare awan kang kagambar tipis-tipis. Samak mburi werna lan latar gambare uga padha karo samak ngarep. Dhasar pamilihan sampel sajrone panliten iki ngemot unsur repetisi lan kontrastif, kang wis kapilih cacahé 40 geguritan.

Panliten ngenani antologi geguritan *KL*, kaya lumrahe panliten liyane yaiku uga bakal mbutuhake lan nggunakake dhata. Dhata yaiku sumber informasi kang bakal dipilih kanggo bahan analisis (Siswanto, 2010:70). Kualitas dhata kang diasilake saka tliti apa orane nalika milah-milah dhata lan ditambah bisa apa ora ngecakake konsep lan teori. Panliten sastra uga merlokake dhata, kang awujud verbal yaiku wujud tembung, frasa utawa ukara. Kualitas njupuk dhata gumantung saka pamilihe konsep utawa teori.

Dhata ing panliten antologi geguritan *Kidung Langit* awujud tetembungan, ukara, lan frase kang njlentrehake unsur repetisi lan *pengontrasan*. Dhata kang wis diklumpukake banjur ditintingi nggunakake tintingan stilistika kang ana sesambungane karo underan panliten. Underan panliten kang kapisan yaiku wujud penganggane repetisi kang ana sajrone antologi geguritan *KL*. Kapindho yaiku wujud pengontrasan kang ana sajrone antologi geguritan *KL*, katelu yaiku fungsi repetisi lan pengontrasan sajrone antologi geguritan *KL*. Dhata kang wis diklumpukake banjur didhokumentasi minangka bukti anane sumber dhata.

Instrumen yaiku piranti kang digunakake kanggo nglumpukake dhata (Siswanto, 2010:72). Dene sajrone panliten non sastra akeh nggunakake wawancara lan angket, sajrone panliten sastra instrumene yaiku panliti dhewe. Bab kasebut disengkuyung dening Arikunta (2010:203), instrumen panliten yaiku piranti utawa fasilitas kang digunakake panliti sajrone ngumpulake dhata supaya pakaryane luwih entheng lan oleh asil kang apik, sajrone makna luwih cermat, jangkep lan sistematis saengga luwih gampang diolah. Instrumen kang digunakake sajrone panliten iki yaiku panliti minangka instrumen utama amarga saliyané nduweni peran minangka panliti, dheweke uga nduweni peran minangka pangumpul dhata saka geguritan ing antologi *Kidung Langit*. Laras karo Sugiyono (2013:59), ngandharake yen ing panliten kualitatif, kang dadi instrumen utawa alat pangumpul dhata yaiku panliti dhewe. Dene instrumen panyengkuyung panliten iki awujud piranti kang bisa nyengkuyung anggone panliti ngumpulake dhata. Piranti kasebut awujud, (1) buku, buku kang digunakake yaiku buku referensi lan buku tulis, (2) pensil lan pulpen minangka piranti kanggo nulis bab-bab kang wigati lan ana gayutane tumrap panliten, (3) laptop, piranti kanggo proses ngetik dhata lan ngedhit asile panliten, (4) kartu

dhata kanthi ukuran 10cm x 15cm kang diperang dadi rong warna yaiku abang lan ijo. Kartu dhata warna abang kanggo dhata repetisi, lan kartu dhata warna ijo kanggo dhata pengontrasan, (5) stick note warna-warni, kanggo menehi tandha sajrone buku antologi geguritan kang ngandhut repetisi lan pengontrasan.

Tata cara nglumpukake dhata minangka cak-cakan utawa tahap kang wigati sajrone panliten, amarga tujuwan utama sajrone panliten yaiku ngolehake dhata (Sugiyono, 2013:62). Tata cara kang digunakake yaiku teknik kapustakan. Miturut Kartini sajrone (Utomo, 2001:7), teknik kapustakan yaiku teknik kang tujuwane ngumpulake dhata lan informasi kanthi nggunakake buku lan liya-liyane kang ana ing perpustakaan. Teknik ngumpulake dhata sajrone panliten nggunakake studi pustaka, yaiku cara-cara nglumpukake dhata kang dijupuk saka tulisan sarta dhokumen liya (Ratna, 2013:39). Panliten iki nggunakake studi pustaka kanthi sistem sandi utawa tandha, katindakake kanthi ngolehake saperangan informasi kang gegayutan karo panliten. Dhata kang dianalisis asipat struktur lair kang sesambungan karo tema lan amanat, dene struktur batin sesambungan karo konotatif (makna) lan denotatif (negesi). Sawise ngolehake dhata kang gegayutan karo panliten, dhata dicathet lan diwenahi tandha supaya nggampangake nalika arep merang dhata. Tandha kang digunakake iki bisa arupa garis utawa cathetan (tulisan). Tata carane nglumpukake dhata sajrone panliten iki, yaiku maca, nyathet, merang/klasifikasi, lan tapsiran.

Panliten iki nggunakake teknik analisis dheskriptif kang wujud ngandharake apa kang wis ditemokake. Metodhe dheskriptif digunakake kanggo pangumpule dhata. Asile dhata kang wis kakumpul mau banjur dipilih lan diklompokake. Metodhe dheskriptif digunakake kanggo pangumpule dhata. Asile dhata kang wis kumpul mau banjur dipilih lan diklompokake. Tata cara pangumpule dhata ditindakake kanthi cara nitingi prekara-prekara kang sesambungane sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* kang cundhuk karo tintingan stilistika. Tata cara pangolahe dhata sajrone panliten iki yaiku: 1) Dhata kang wis dikumpulake lan diperang banjur diklasifikasi, 2) Dhata kang wis diklasifikasi diwenahi tetenger supaya gampang anggone menehi tandha marang objek panliten, 3) Dhata kang diklasifikasi lan diwenahi tetenger, banjur ditafsirake kanthi andharan, 4) Njlentrehake asiling analisis., 5) Njupuk dudutan adhedhasar andharan kang wis ditemokake sadurunge, lan 6) Nulis asile dhata lan dudutan kanthi wujud laporan panliten sajrone skripsi.

Dhata-dhata kang wis cumepak lan wis ditafsirake sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* digunakake kanggo nuduhake menawa saben panliten kang dijupuk nggambarake unsur repetisi lan pengontrasan. Teori-teori kang digunakake kanggo ngonceki dhata wis dipilih. Pamilihe dhata kudu laras lan nyengkuyung teori kang ana lan sesambungan karo tintingan stilistika. Pungkasan yaiku dudutan ngenani andharan kang wis dijlentrehake. Saka dudutan iku bisa dimangerteni asil kang cetha saka panliten kang wis ditindakake.

Cara nyuguhake asil panjlentrehe dhata nuduhake upaya kanggo nyuguhake asil jlentrehan dhata kang awujud laporan ilmiah kang diasilake sajrone panliten. Carane nyuguhake panjlentrehane dhata digunakake kanthi cara formal lan informal (Sudaryanto, 1993:144). Nyuguhake dhata formal kanthi cara nggunakake tandha-tandha lan lambang-lambang. Dene cara informal kanthi nyuguhake asile dhata kang wis dijlentrehake kanthi cara dheskriptif kang nggunakake tembung-tembung kang lumrah (Sudaryanto, 1993: 145).

Tata cara nyuguhake andharan lan njlentrehake dhata-dhata informal kayata ing ngisor iki:

Bab I	: ngandharake lelandhesane panliten, underane panliten, tujuwane panliten, paedahe panliten, wewatesane panliten, lan panjlentrehane tetembungan.
Bab II	: ngandharake panliten saemper, konsep-konsep ing panliten, lan lelandhesan teori.
Bab III	: ngandharake ancangan panliten, sumber dhata lan dhata, instrumen panliten, tata cara nglumpukake dhata, tata cara pangolahe dhata, lan tata cara nyuguhake asil jlentrehan dhata.
Bab IV	: ngandharake andharan, lan jlentrehane dhata asil panliten.
Bab V	: ngandharake dudutan lan pamrayoga.
Kapustakan	: Nuduhake buku-buk utawa sumber referensi kanggo panyengkuyung panliten iki yaiku nggunakake tintingan Stilistika.
Lampiran	: 40 geguritan sajrone antologi geguritan <i>Kidung Langit</i> .

ANDHARAN

Wujud Penganggone Repetisi Sajrone Antologi Geguritan *Kidung Langit* Anggitane Nono Warnono

Penganggone repetisi ing kene diwujudake arupa tembung-tembung kang disusun dening pangripta kanthi tujuwan tartamtu. Saliyane kuwi, kanthi anane tembung repetisi ing kene kanggo menehi efek kaendahan supaya bisa narik kawigatene pamaca. Sajrone geguritan-geguritan kasebut akeh banget nggunakake repetisi. Repetisi sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* diperang dadi 4 jinis yaiku *repetisi anafora*, *repetisi paralelisme*, *repetisi polisindeton* lan *repetisi asindeton* kang bakal dijlentrehake ing ngisor iki.

Paralelisme

Paralelisme yaiku sawijine cara micara, nutur utawa medharake samubarang kang akeh dinggo sajrone maneka werna basa. *Paralelisme* nuduhake ing panganggone wujud, perangan-perangan ukara kang nduweni struktur gramatikal padha lan kalungguhan guna padha kanthi urut. *Paralelisme* mujudake wujud *pengulangan* kang nduweni konsep *pengulangan* tata gramatikal utawa tata wujud. *Paralelisme* lumrahe diwiwiti kanthi tembung-tembung kang padha, kanggo tansaya negesake kekuwatan gaya basa kasebut. Tuladhane sajrone geguritan kang nduweni 4 pada. Ing kene, pola *paralelisme* bisa dingerteni minangka

perulangan ing pada kaping 1 lan 3 kanthi tembung kang padha, tuladhane tembung *wacanen*. Banjur pola kasebut uga ditrepake padha ing pada kaping 2 lan 4 kanthi tembung padha uga, tuladhane *kembang mawar*. Dadi, wujud paralelisme mung digambarake lumantar pola kang ditata kanthi tatanan kasebut, ora diwujudake ing pada utawa gatra liya maneh.

Geguritan-geguritan kang diripta dening Nono Warnono iki akeh kang nggunakake tembung repetisi kanthi pola *paralelisme* kanggo nandhesake makna geguritan kasebut. Paralelisme ing kene nduweni tujuwan sejatine kanggo menehi efek kaendahan tumrap geguritan. *Paralelisme* nduweni pola kang teratur kanthi mbolan-mbaleni tembung kang dianggep wigati utawa prelu ditandhesake. Sejatine, pangripta nggunakake pola kasebut ora liya amarga pangripta pengin ngandharake lan njlentrehake maksud lan isi geguritan kanthi cara ora langsung utawa sinirat lumantar tembung-tembung kang dibolan-baleni kanthi pola *paralelisme* kasebut.

Sekawit samun dhadha peteng dhedhet
jiwa lelimangan
datan terwaca langking seta kawuryan tan
prabeda
jangkah jinangka kabentus kesandhung nepsu
paeka
destun tumaruntun nir panuntun
hanelasak agama ageming aji

Banjur samar-samar kerlip dedamar kumenyar
byar padhang hanelahi teleng wardaya
kawistara jagad illiyyin malaikat sawegung
nalika ngambah delanggun manembah
manekung
bebadra jiwa panglenggana

Sekawit sepi suwung datan sabawa
sepa jiwa ngulandara tanpa rowang
tunekeng jurang terbis kapitayan
moyag-mayig geter pater ati sanggarunggi
ngenani pasiksan neraka assijjin

Banjur lambat-lambat hanganyut-anyut
larasmaya nala tinengara pradhangga angrangin
tembang gupita angrasuk rinengga-rengga
jumlegur wirama gangsa jiwa
tembang langit lungiding sesembahan sajuga
(KL, Pd 1-4 Gtr 1-21)

Pethikan geguritan kanthi irah-irahan *Kidung Langit* nggunakake gaya basa repetisi kanthi pola *paralelisme* kang diwujudake ing tembung wiwitan sajrone gatra saben pada, yaiku tembung *sekawit* lan *banjur*. Tembung *sekawit* ana ing wiwitan gatra ing pada kaping pisan lan kaping telu nerangake katrangan wektu yaiku ngenani wiwitane sawijine kedadeyan. Tembung *sekawit* kang dibolan-baleni ing kene ora liya nduweni maksud kanggo nandhesake makna tembung *sekawit* kasebut, kanggo nuduhake yen geguritan kasebut negesake katrangan wektu kang mratandhakake prastawa sawijining kedadeyan. Tembung kasebut dibolan-baleni

ora liya fungsine kanggo nandhesake yen ana bab kang prelu digatekake luwih jeru.

Tembung *banjur* kang dibaleni kanthi pola paralelisme kasebut ana ing wiwitan pada 1 lan 3. Tembung *banjur* negesake lan nandhesake makna saka pada lan ukara sadurunge. Kanthi nggunakake pola paralelisme kasebut, saya nambahi kaendahan saka makna tembung *banjur*.

Bab wigati kang dibolan-baleni kanthi nggunakake pola kasebut bisa digambarake kanthi tembung *sekawit* kang sajrone geguritan kasebut nyritakake nalika jiwa kang lagi peteng dhedhet ora weruh dalan kang padhang. Kanthi kahanan kaya mangkono, hawa nepsu ala tansah angrasuk ing pikiran lan ati. Sabanjure kahanan kang dicritakake ing pada pisanan kasebut, banjur dibacutake kanthi tembung *banjur* kang nduweni peran kanggo negesake lan nandhesake kahanan kang dicritakake ing pada pisanan kanthi tembung wigati *sekawit*. Geguritan iki nyritakake sawijining kahanan kang molah-malih. Ing pada pisanan diwiwiti tembung “*sekawit* kahanan kang peteng”, banjur dibacutake ing pada 2 yaiku kanthi nggunakake tembung *banjur* kanggo nerusake lan nyritakake kahanan sawise ing pada 1 kasebut. Ing pada 3 lan 4 uga kaya mangkono.

Anafora

Anafora yaiku jinis *penyiasatan struktur* tata ukara lan tata tembung awujud repetisi. Sajrone *anafora* wujud *pengulangan* kasebut manggon ing wiwitan gatra-gatra sajrone guritan. Gatra-gatra *struktur sintaksis* kang *anaforis* disengkuyung dening pamilihe tembung kang trep kang umume nuwuhake struktur kang *ritmis*, *retoris* lan jalaran nduweni nilai kaendahan.

Repetisi kanthi pola *anafora* iki meh padha karo pola *paralelisme*, nanging cak-cakane wae sing beda. Cak-cakane pola *paralelisme* nduweni tatanan kanthi trep ing wiwitan gatra saben pada utawa nggunakake pola loncat pada, tuladhane: pada 1 karo pada 3 nggunakake repetisi kanthi tembung kang padha, banjur ing pada 2 lan 4 uga nggunakake repetisi tembung kang padha. Dene ing pola *anafora* luwih nengenake pola urutan utawa runtut. Tuladhane salah sawijining tembung kang dibolan-baleni ing wiwitan gatra kaping 4,5 lan 6. Jlentrehan ngenani *anafora*, cethane bakal dijlentrehake lumantar tuladha geguritan-geguritan ing ngisor iki.

Panuntun agama rinasuk wus gumathok
pranatan
ngenani werdining sesembahan
ngenani habluminallah habluminannas
ngenani bebrayan mad-sinamadan
ngenani lampah kebagusan
(RLA, Pd 1 Gtr 1-5)

Pethikan geguritan kanthi irah-irahan *Rahmatan Lil Alamin* nggunakake repetisi kanthi pola *anafora*. Sajrone geguritan kasebut, pola *anafora* digambarake lumantar tembung *ngenani* ing wiwitan gatra kaping 2, 3, 4 lan 5 ing pada pisanan. Tembung *ngenani* kasebut sejatine ngemu maksud lan teges kanggo nandhesake makna saka gatra kaping pisan. Ing gatra kaping pisan

katulis “Panuntun agama rinasuk wus gumathok pranatan”. Banjur dibacutake kanthi tembung **ngenanani**. Pranatan-pranatan kasebut arupa werdining sesembahan, habluminallah habluminannas, bebrayan mad-sinamadan, lan lampah kebagusan kayata kang wis katulis ing gatra 2 nganti 5. Mula saka kuwi anane tembung **ngenanani**, ora liya kanggo nandhesake makna pranatan kang wus katulis sadurunge tembung **ngenanani** kasebut.

Geguritan iki kasusun saka 3 pada. Pola *anafora* sajrone geguritan iki mung ana ing pada kaping 1 kanthi tembung **ngenanani** kang dibolan-baleni minangka panyengkuyung saka makna pranatan panuntun agama.

Polisindenton

Polisindenton yaiku arupa penganggone tembung *tugas* tartamtu, tuladhane yaiku tembung lan, ing, saka, menyang, utawa, sarta, lsp sajrone ukara kang nggayutake gagasan, princen, aran utawa samubarang liya kang nduweni pambiji padha, sejajar utawa seimbang. Pigunane *polisindenton* yaiku kanggo nandhesake, mbangetake, utawa ngintensifake panuturan. Gaya basa repetisi kanthi pola iki sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* arang banget digunakake. Paling akeh yaiku nggunakake tembung *lan* karo *ing*. Tembung *lan* nuduhake tembung *tugas* kang nduweni fungsi kanggo ngubungake sawijining bab kang disebutake kanthi akeh cacahé. Dene tembung *ing* minangka salah sawijining tembung katrangan kang fungsine kanggo nerangake katrangan panggonan. Pangripta nggunakake gaya basa repetisi kanthi pola *polisindenton* mesthine nduweni tujuwan tartamu, antara liya kanggo nambahi efek kaendahane geguritan, kanggo nandhesake makna kang pengin disampekake lumantar tetembungan kang diwujudake kanthi repetisi pola *polisindenton* supaya kuwih bisa narik kawigatene pamaca.

Lan

jaman wus mobah-mosik kelangan keblat
wong salah disembah-semah
wong bener padha diliyer
lelaknat ajeg tinulad
para jambur siningkur-singkur mungkur
duratmaka sinubya-subya sinudarsana
satriya padha kelangan bala

Lan jaman wus lunges padha ketungkul ngelus
elus weteng gedhine
tangan ginawe cakar atutuk drakula nyecep
ludira
jaler pawestri gembira jejogedan
padha seneng ora kathokan

Lan jaman wus gumlewang padha sengkud
oyak-oyakan
koncatan kompas lali sangkan paran kelangan
wening kalbu
katalompen nggelar sajudah milang tasbih
jalaran padha adreng dzikir mawa sesumbar

Lan

jaman wus rempu kabeh-kabeh sinawang semu

nora kawistara biru apa rekta
langking apa seta
(LGS, Pd 1-4, Gtr 21)

Geguritan kanthi irah-irahan *Lingsir* ing ndhuwur nggunakake gaya basa repetisi kanthi pola *polisindenton*. Padha kaya pethikan geguritan sadurunge, geguritan iki uga nggunakake tembung **lan** kanthi pola *polisindenton* minangka tembung tugas. Tembung **lan** ing kene minangka panggandheng antarane gatra sadurunge klawan gatra sawise. Sajrone geguritan iki nyritakake kahanan jaman saiki kang wis owah banget ora melu pranatan kang samesthine. Bab kasebut disengkuyung kanthi pethikan “jaman wus mobah-mosik kelangan keblat, wong salah disembah-semah, wong bener padha diliyer, lelaknat ajeg tinulad”. Saka pethikan kasebut wis cetha banget bisa dingerteni yen kauripan jaman saiki adoh saka pranatan agama, saha pranatan nagara. Sajrone geguritan iki uga ngandhut gaya basa sarkasme. Sarkasme ing kene ateges sindiran kang kasar banget. “Jaler pawestri gumbira jejogedan, padha seneng ora kathokan”. Ukara kasebut salah siji pethikan saka geguritan *Lingsir* ki. Saka pethikan kasebut bisa dideleng yen Pangripta ing kene sejatine uga minangka kritik sosial lumantar tetembungan-tetembungan kang wis tinulis iki.

Tembung **lan** lumayan akeh banget digunakake minangka tembung tugas kanthi gaya basa repetisi pola *polisindenton*. Pangripta, Nono Warnono mesthi nduweni ancas milih tembung **lan** minangka salah sawijining tembung kang digunakake sajrone pola *polisindenton* iki. Saliyane minangka sarana nambah efek kaendahane tulisan, tembung iki uga nduweni fungsi kanggo nandhesake makna geguritan kang pengin diandharake dening pangripta.

Asindenton

Asindenton yaiku jinis *pengulangan* awujud *pungtuasi* utawa tandha wacann, kang lumrahe tandha wacann koma (,) sajrone ukara. Tegese, piguna lan kalungguhan dijlentrehake kanthi cara urut sajrone ukara kang diapit dening tandha-tandha koma mesthi sejajar seimbang lan jalaran antuk *penekanan* kang padha. Tetembungan lan ukara kang diapit tandha koma mianangka sawijining makna utawa nduweni kalungguhan padha lan sadrajat, mula saka kuwi diwenehi *penekanan* kang padha lumantar tandha koma kasebut. Lumrahe sajrone gaya basa repetisi pola asindenton iki uga diselengi kanthi pola liyane kanggo nambahi efek retorik kang kuwat. Sajrone antologi geguritan iki, tandha wacann kang ana ora mung tandha wacann koma, nanging tandha wacann *titik dua* (:) lan tandha wacann seru (!). Tandha wacann-tandha wacann kasebut sejatine kanggo nambahi estetikané panulisan geguritan, saliyané kuwi uga kanggo nandhesake makna kang pengin diandharake dening pangripta. Repetisi kanthi pola asindenton iki luwih akeh tinimbang repetisi pola *polisindenton*. Akeh-akehe penganggone repetisi asindenton iki kanggo geguritan kang ngandhut tema politik, saliyané kuwi uga *ngenanani* sindiran utawa pepeling. Mula saka kuwi digunakake tandha wacann

kang dibolan-baleni minangka cara kanggo nandhesake makna geguritan kasebut.

: Dhog! Dhog! Dhog!

swara mungkasi dluwang dluwang cathetan
pathing slebar
sawuse kemptu diblejedi nglegena
sawuse sajuga diklambeni ditopengi
datan ngawistarani
banjur jumedhul kahanan ngrerujit ati
ana tangis sesenggrukan tuwin guyu gumerah

:Dhog! Dhog! Dhog!

meja kapradatan sigr dipungkasi
marma winates laku paekan
janji-janji cinidra
meja-kursi dadi susah kolusi pidak jempol
palu-palu nyuwirake ambisi nggegirisi
keadilan dol-tinuku urup-urupan

:Dhog! Dhog! Dhog!

dhalang ngregem cempala
crita lakon dipungkasi
wayang-wayang diringkesi
sepi!
(CPL, Pd 1-3, Gtr 1-19)

Geguritan kanthi irah-irahan *Cempala* nggunakake gaya basa repetisi kanthi pola asindenton. Tandha wacann kang digunakake padha kaya geguritan sadurunge, yaiku nggunakake tandha wacan *titik dua* (:), nanging ing geguritan iki uga ana *tandha wacan seru* (!) kang nyengkuyung tandha wacan *titik dua* (:). Cempala, miturut *Bausastra Jawa* tegese kayu mawa penthol piranti kanggo ngeproki wayang. Dadi isine geguritan iki intine nyritakake gegambaran nalika pagelaran wayang. Pola asindenton kanthi tandha wacan *titik dua* (:) ana ing gatra kapisan saben pada. Kaya pethikan kang wis tinulis ing ndhuwur “:Dhog! Dhog! Dhog!”. Tembung *dhog* nggambarake swara keprukan kepyak kanthi nggunakake cempala kanggo nyiptakake lan nyengkuyung swasana nalika dhalang nggelarake crita wayang, saliyane nggunakake irama gamelan. Kepyak wis dadi ciri khas dhalang. Tandha wacan (:) kang uga disengkuyung kanthi *tandha seru* (!) kasebut kanggo nandhesake makna geguritan kasebut. Pangripta nggunakake diksi kanthi menehi gegambaran pagelaran wayang lumantar tetembungan lan tandha wacan kang digunakake sajrone geguritan. Tandha wacan (:) nduweni fungsi minangka panjelas ing wiwitan gatra sadurunge diandharake luwih cetha ing gatra sabanjure. Saliyane kuwi uga nambahi estetikane geguritan kasebut, kanthi mangkono pamaca bisa luwih fokus utawa kawigatene langsung tumuju menyang gaya basa repetisi pola asindenton kanthi nggunakake tandha wacan (:) kang nduweni efek manjila. Iki uga bisa diarani minangka tipografi utawa gaya panulisan.

Geguritan iki nyritakake ngenani kritik sosial pamrentah kang kakehan janji-janji nanging ora ana nyatane. Ing wiwitanane wani ngucap janji kang mengkone bakal bisa kagayuh nanging nyatane mung lamis.

Pranyata kasebut tinulis ing pethikan “janji-janji cinidra, meja-kursi dadi susah kolusi pidak jempol, palu-palu nyuwirake ambisi nggegirisi”, “keadilan dol-tinuku urup-urupan”. Pethikan kasebut cetha nggambarake kahanan jaman kang wis ora samesthine. Bebener wis ora diutamakake, nanging dhuwit kang tansah diutamakake. Sapa wae kang salah, tumindak luput, tumindak ora bener nanging sugih dhuwit, kabeh bisa dadi beres. Apamaneh kang nduweni jabatan, senadyan tumindak korupsi lan tumindak ala liyane nanging tetep bisa bebas saka pakuman. Senadyan ta tetep diukum nanging ora se-abot kaya pasal kang samesthine.

Wujud Pengontrasan Sajrone Antologi Geguritan Kidung Langit Anggitane Nono Warnono

Penganggane lelewane basa pengontrasan ing kene diwujudake arupa tembung-tembung lan ukara kang disusun dening pangripta kanthi tujuan tartamtu. Saliyane kuwi, kanthi anane tembung kontrastif ing kene kanggo menehi efek kaendahan supaya bisa narik kawigatene pamaca, uga kanggo nulisake sawjining imajinasi kang ora pengin langsung ditulis apa anane, dadi pangripta bisa nggunakake tembung-tembung kang maknane kontras. Dadi, bisa uga diarani pangripta ing kene nggunakake basa *kiasan*. Sajrone geguritan-geguritan kasebut akeh banget nggunakake tembung kontrastif. Pengontrasan sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* diperang dadi 4 jinis yaiku hiperbola, litotes, paradoks, ironi lan sarkasme.

Hiperbola

Gaya hiperbola lumrahe digunakake nalika sawijining pawongan nduweni maksud ngluwih-ngluwihake samubarang kang dimaksudake kanggo mbandhingake kahanan kang satemene kanthi maksud kanggo menehi *penekanan* sajrone panuturane. Gaya hiperbola asipat nggedhek-nggedhekake, ngluwih-ngluwihake saka kahanan utawa samubarang kang salumrahe. Tuladhane kayata ukara *kembang mawar kang nyuwek lan agawe catune tangan, uga ati kang paling jeru iki*. Pranyatane, kembang mawar kuwi pancen nduweni ri kang bisa nyebabake catu mangsane amarga ri landhep kang ana sadawane pang mawar kasebut. Nanging, mawar kuwi ora bisa langsung nyebabake utawa langsung natoni mangsane yen ora mangsane dhewe sing nyedhak utawa ora ngati-ati nalika nyekel utawa njupuk mawar kasebut. Kembang mawar uga pralambang kanggo sawijine wong wadon, amarga mawar kuwi endah, mawar kuwi wangi, lan ayu. Saka kaendahan kang diduweni mawar kasebut asring banget dikontarasake utawa diupamakake tumrap wong wadon. Jlentrehane luwih cethane bakal dibacutake kanthi dhata ing ngisor iki.

Dunung-Mu ing ngendi-endi nglimputi mangsa
tanpa wewangenan
nalika bagaskara sitaresmi datan suwala ajeg
bebadra
suket teki ngumawula nyumrambah jagad
gumelar

**gunung-gunung manglung teteki ngranggeh
sih-Mu maya-maya**
samodra tan kendhat wirama gumulung rengga
napas panguripan
(GPH, Pd 1, Gtr 1-5)

Pethikan geguritan kanthi irah-irahan *Gurit Puruhita* ing ndhuwur nggunakake gaya basa hiperbola. Ukara kang dikontrasake yaiku **gunung-gunung manglung teteki ngranggeh sih-Mu maya-maya**. Ing kene bisa dingerteni yen gunung kuwi sawijining wujud aran kang mati, gunung berapi kuwi sing aktif. Nanging ana kene, sepira wae dhuwur lan gedhene gunung ora bakal bisa ngranggeh sepira wae dhuwure lan ing ngendi dununge Gusti Allah. Kuwi bab kang mokal banget, nanging ana kene gunung minangka bab kang dikontrasake amarga gunung kuwi pancen gedhe lan dhuwur banget, prelu upaya kang gedhe lan mbutuhake tenaga kang kuwat saha ekstra kanggo nuju menyang ndhuwur puncak. Mula saka kuwi, gunung kang gedhe lan dhuwur banget kasebut diupamakake bisa ngranggeh awan/mega, saka mega kang dhuwur banget lumrahe uga dikontrasake minangka dununge Gusti Allah amarga panggonane dhuwur banget. Kanthi andharan kasebut, mula ukara kasebut dianggep ngluwih-ngluwihake saka lumrahe, yaiku ngenani gunung kang dikontrasake bisa ngranggeh Gusti Allah.

Sajrone geguritan kasebut nyritakake ngenani keagungan Allah S.W.T lan keagungan kasebut diupamakake karo kahanan kang agung yaiku upamane mangsa, bagaskara utawa srengenge, gunung, lan samodra. Kuwi kabeh salah sawijining wujud keagungane Gusti Allah kang wus nyiptakake ndonya iki, mula saka kuwi Gusti sinebut Kang Maha Agung, amarga ora ana kang bisa nandhingi keagungane Gusti kang wus nyiptakake alam ndonya.

Litotes

Gaya litotes yaiku gaya kang kuwalikan (*berkebalikan*) klawan gaya hiperbola. Yen hiperbola ngluwih-ngluwihake, dene yen litotes *merendahkan* utawa nyiutake, nyilikake fakta saka samubarang kang satemene. Lumrahe, gaya iki digunakake kanggo tumindak kang nuduhake sipat rendah hati utawa ora dumeh. Tumindak kasebut minangka sawijining *style* kanggo njaga sopan santun sajrone pergaulan. Gaya basa litotes iki lumrahe asring banget digunakake sajrone geguritan kang nduweni tema kasusahan (*kesedihan*). Luwih cethane, bakal diandharake kanthi pethikan geguritan ing ngisor iki.

Nglari keplasing anggit ngobetake werit bebrayan
kinebur saleksa sedya ngupadi tuding anggit
**kumlawe kumrembyah ngranggeh lintang
gegayuhan**
maksih cabar gagar wigar ing grengseng tekad
makantar
**manungsa jejer kawula sayekti mung tinitah
saderma**
(MB, Pd 1, Gtr 1-5)

Pethikan geguritan kanthi irah-irahan *Maha Bendara* iki nggunakake gaya basa *litotes*. Ukara kang nuduhake gaya basa *litotes* yaiku ana ing gatra katelu sajrone pada kapisan kang unine **kumlawe kumrembyah ngranggeh lintang gegayuhan**. Ukara kasebut kanthi cara ora langsung nuduhake yen ana ing posisi ngisor lan nindakake upaya supaya bisa ngranggeh lintang gegayuhan. Lintang diupamakake minangka mimpi utawa pepenginan kang pengin digayuh. Mula saka kuwi, kanthi tetep ngrumangsani lan sadhar yen kita iki sejatine mung bisa ngupaya lan ora kena ngunggulake kadigdayan. Mula saka kuwi, diupamakake tetep manggon ing ngisor, ateges *membumi*. Ora asipat sombong lan *melangit*.

Saliyane kuwi, pethikan kang nuduhake gaya basa *litotes* yaiku ana sajrone pethikan pungkasan ing gatra kapisan kang unine **manungsa jejer kawula sayekti mung tinitah saderma**. Jumbuh karo irah-irahane yaiku *Maha Bendara*, Bendara minangka sesebutaning para darahing ratu sing isih luhur. Ing kene, manungsa dijlentrehake yen manungsa kuwi mung titah saderma. Anane tembung “mung” nuduhake yen paraga kang dicritakake sajrone pethikan kasebut ngrasa yen dheweke mung manungsa biasa kang bisane mung nindakake kersane Gusti, amarga manungsa bisane mung ngupaya lan dedonga. Luwihe, kuwi kersane Gusti. Merga saben manungsa nduweni garis uripe dhewe-dhewe. Saka pethikan kasebut uga bisa dingerteni yen paraga kang dicritakake ora mbombongake awake dhewe. Dheweke isih tetep ngrumangsani yen manungsa biasa.

Paradoks

Paradoks minangka unsur pertentangan kang eksplisit (langsung) sajrone panuturan. Sajrone tuturan kang dituturake ana unsur kanthi cara eksplisit katon *bertentangan*. Nanging, bab kasebut mung sawijining cara, strategi kang digunakake kanggo negesake, nandhesake samubarang kang dituturake, dene samubarang kang satemene dimaksudake ora ana sajrone *pertentangan* kasebut. Gaya basa paradoks iki uga asring banget digunakake nalika nggambarake kahanan kang adoh banget lan beda banget klawan kahanan kang satemene. Bab kasebut minangka salah sawijining upayane pangripta kanggo nambah nilai estetikane panulisan lan uga pamilihe tembung kang digunakake dening pangripta. Luwih cethane, bakal diandharake ing ngisor iki kanthi pethikan kang nyengkuyung.

Bence ngganter
nyaruwe politisi silingkuh susuh dhuwit cara
dhemit
mencok mabur dibledig oyak-oyakan obral ujar
ngoceh nerwenteh arebut bebener sowang-sowang
padudon pandakwa panuding panutuh fitnah
kasujanan ngranjab
**panggung dhagelan dadi guyon satengahing
tangis sesenggrukan**
(BN, Pd 3, Gtr 1-6)

Pethikan geguritan kanthi irah-irahan *Bence Ngganter* ing ndhuwur nggunakake gaya basa *paradoks*.

Paradoks sajrone pethikan ing ndhuwur ana ing ukara **panggung dhagelan dadi guyon satengahing tangis sesenggrukan**. Kahanan kang *berbanding terbalik* yaiku dhagelan kang dadi guyon ing satengahe tangis sesenggrukan. Dhagelan bisa diarani minangka bahan guyonan kang bisa gawe bungah lan asipat minangka panglipur. Dhagelan minangka bab kang kalebu kabagyan. Nanging ing kene, ana tangis sesenggrukan ing satengahe dhagelan kasebut. Kahanan kang beda banget. Bisa diarani yen tangis sesenggrukan minangka sawijining kahanan kang susah lan sedhih, lagi nandang duka. Kahanan iki kontras banget, beda adoh banget. Kahanan kang susah, lagi nandang duka malah padha gegojegan, padha dhagelan. Kamangka, sejatine kudu bisa ngregani, padha-padha tepa slira, senadyan ora melu nandang susah, nanging uga ora kudu gojegan lan ngatonake swasana kabagyan. Sajrone geguritan kasebut kalebu salah sawijining tema politik minangka wujud kritik sosial, yaiku nyritakake ngenani para politisi kang mung obral ujar ora ana kang bisa dipercaya, ora ana kasunyatanane. Padha rebutan bebener dhewe-dhewe, ora gelem disalahake.

Ironi

Ironi minangka salah sawijining gaya basa kang digunakake kanggo nyindir (sindiran) kanthi tetembungan lan ukara kang alus banget, nanging sejatine nduweni makna kang ala, kurang sopan, lan kasar. Nanging tetembungan lan ukara kasebut dikemas nggunakake tembung-tembung kang alus supaya luwih endah nalika diwaca. Bisa uga supaya luwih sopan nalika diwaca senadyan sejatine nduweni makna lan teges kang kasar. Luwih cethane, bakal diandharake jangkep kanthi pethikan-pethikan ing ngisor iki.

Ah !
apa ora rumangsa
apa ora rinasa
nalika driji awèh panuding marang wong liya
papat liyane ngarah marang sapa ?
: terwaca
(PNY, Pd 1, Gtr 1-6)

Geguritan kanthi irah-irahan *Panyaruwe* ing ndhuwur ngandhut gaya basa *ironi*. Tetembungan kang digunakake sajrone geguritan kasebut kalebu tetembungan kang gampang dingerteni. Basa kang digunakake yaiku basa ngoko saben dina. Mula saka kuwi gampang banget dingerteni. Tetembungan sajrone geguritan *Panyaruwe* kalebu tetembungan kang ora kasar, biasa wae. Nanging sajrone geguritan kasebut nduweni makna kang jeru, makna kang kasar kanggo pangling-eling lan minangka piweling uga. **Nalika driji awèh panuding marang wong liya, papat liyane ngarah marang sapa**, pethikan kasebut cetha banget minangka punjering isi kang pengin diaturake dening pangripta. Nanging pangripta ora nggunakake tembung kang kasar, supaya rada sopan lan endah nalika diwaca. Sejatine, geguritan ing ndhuwur minangka pepeling lan piweling tumrap manungsa. Manungsa sejatine kudu introspeksi diri, mawas diri, kudu nggrayahi awake

dhewe. Amarga, manungsa yen wus bisa mawas diri ateges ora gampang ngomongake alane liyan, ora gampang nyalahake liyan. Kanthi nggunakake pralambang driji, bisa ditegesi yen driji panuding nduding liyan, banjur driji papat liyane sejatine ngarah marang kita dhewe. Siji bandhing papat, jelas akeh papat. Mula saka kuwi, yen kita nduding wong liya, sokur wae nyalahake lan ngarani wong liya kuwi ateges padha wae ngarani awake dhewe amarga ora bisa nggrayahi lupute dhewe lan ora mawas diri

Sarkasme

Gaya sarkasme nuduhake samubarang kang asipat sindhiran, kritikan, lan *pengecaman* padha dene ironi nanging sarkasme iki nggunakake tetembungan kang luwih kasar. Gaya sarkasme iki bisa ngarani ati lan kurang kepenak dirungokake. Istilah jaman saiki yaiku *frontal*. Katulis apa anane lan ora ditutup-tutupi kanthi basa kang kasar banget. Luwih cethane, bakal diandharake ing ngisor iki kanthi tuladhane.

Ing peteng remeng-remeng
grenang-grenang
banjur keprungu guyu kutah
mecah wengi

Ing peteng remeng-remeng
adol kopi pangkon
nyuguhake gelas birahi
ing pait getir ngaurip kang kok jlumati
(ITAB, Pd 1-2, Gtr 1-8)

Geguritan kanthi irah-irahan *Ing Terminal Agrobis Babat* ngandhut gaya sarkasme. Sajrone geguritan kasebut basa kang digunakake luwih apa anane lan luwih kasar. Kabukten ing ukara **adol kopi pangkon lan nyuguhake gelas birahi. Kopi pangkon** nduweni konteks lan makna kang saru lan kurang becik. **Kopi pangkon** minangka salah sawijining tumindak lan aktivitas ing panggonan kang saru, panggonan kang akeh banget ditemokake purel lan sijinise. **Birahi** ing kene uga nduweni teges kang kurang sopan, nuduhake hawa nepsune wong lanang lan wadon kang ora bisa dikendhalikake. Dadi, bisa dideleng saka tetembungan kang digunakake pangripta kasebut kalebu tetembungan kang kasar banget. Geguritan *ITAB* kasebut nyritakake kahanan nalika ing terminal agrobis Babat, nalika wengi kang kahanane peteng remeng-remeng. Ing kono, minangka panggonan kanggo ngetokake hasrat lan nepsu antarane wong lanang lan wadon. Bisa uga diarani panggonan kang saru. Swasana sajrone geguritan kasebut nuduhake swasana wengi kang jahat, swasana wengi kang ditindakake kanthi tumindak asusila, kebak panglipur ing wengi kasebut kanthi gegojegan lan nyuguhake bab kang saru. Iki minangka salah sawijining kritik sosial tumrap tumindake manungsa ing jaman kang wis owah iki, nggambarake gegambaran kumerlipe donya kang kebak kanisthan.

Fungsi Penganggone Repetisi lan Pengontrasan Sajrone Antologi Geguritan Kidung Langit Anggitane NonoWarnono

Tembung-tembung lan kompok-klompok tetembungan kang nggawe reroncen sajrone ukara nduweni fungsi-fungsi tartamtu. Jinise tembung kang dimaksud yaiku tembung kang mujudake repetisi lan pengontrasan.

Penganggone repetisi lan pengontrasan sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* mesthi nduweni fungsi lan tujuwan kena apa repetisi lan pengontrasan kasebut digunakake. Fungsi kasebut digayutake karo retorika kang trep karo penganggone tembung repetisi lan kontrastif kanggo ngandharake sawijining pesen marang pamaca.

Repetisi lan pengontrasan sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* nduweni fungsi-fungsi yaiku fungsi referensial fungsi emotif, fungsi konatif, lan fungsi puitis. Kapapat fungsi-fungsi kasebut bakal diandharake ing ngisor iki kanthi dhata kang nyengkuyung.

Fungsi Referensial

Fungsi referensial minangka fungsi kang luwih nengenake marang sawijine isi tuturan utawa makna denotatif. Fungsi iki kang asring banget ditemokake sawijining karya sastra, kalebu geguritan. Akeh karya sastra kang nggunakake pamilihe tembung kang awujud denotatif supaya nggampangake pamaca kanggo negesi lan mangerteni isi saka karya sastra kasebut. Anane makna denotatif kasebut ora liya uga minangka upaya salah sawijining lelewane basa. Fungsi refeensial iki kanggo tetembungan utawa ukara kang maknane denotatif lan nengenake marang isi tuturan.

Ah !

apa ora rumangsa

apa ora rinasa

nalika driji awèh panuding marang wong liya

papat liyane ngarah marang sapa ?

: terwaca

(PNY, Pd 1, Gtr 1-6)

Lelewane basa kang digunakake sajrone geguritan kasebut yaiku ironi. Ironi digunakake minangka sindhiran tumrap sawijining bab utawa perkara. Anane penganggone tembung kasebut nduweni fungsi yaiku fungsi referensial. Sajrone geguritan kasebut nggunakake tetembungan kang apa-anane, ora nggunakake tetembungan kang nduweni makna konotatif. Ironi dituduhake lumantar pethikan **papat liyane ngarah marang sapa?**. Geguritan kasebut gampang dingerteni makna lan isine amarga nggunakake tetembungan kang gampang dimangerteni, lan apa anane, ora ana unsur kiasan. Mula kanthi anane penganggone tembung ironi kang apa anane kasebut nuduhake yen tetembungan kasebut minangka fungsi referensial. Tetembungan **papat liyane ngarah marang sapa?** kalebu tembung kang gampang dimangerteni, ateges ora nggunakake tembung kiasan, mula saka kuwi anane repetisi pola paralelisme kanthi tembung kasebut minangka fungsi referensial.

Fungsi Emotif

Fungsi emotif minangka fungsi kanggo nuduhake polatan utawa rasa pangrasa kang ana sajrone tulisan utawa panuturan. Fungsi emotif gandheng klawan unsur cecandran/*citraan* kang digunakake sajrone panulisan karya sastra. Sajrone geguritan *Kidung Langit* kang nggunakake tetembungan repetisi lan pengontrasan uga ana kang nggunakake unsur kang nuduhake polatan lan rasa pangrasa. Tetembungan kasebut minangka fungsi emotif kayata dhata ing ngisor iki.

: Dhog! Dhog! Dhog!

swara mungkasi dluwang-dluwang cathetan pathing slebar

sawuse kemptu diblejedi nglegena

sawuse sajuga diklambeni ditopengi

datan ngawistarani

banjur jumedhul kahanan ngrerujit ati

ana tangis sesenggrukan tuwin guyu gumerah

.....

(CPL, Pd 1, Gtr1-8)

Pethikan geguritan ing ndhuwur nggunakake gaya basa repetisi pola *asindenton*. Pola *asindenton* diwujudake lumantar tandha seru kang dibolan-baleni ing gatra kapisan saben pada. Sadurunge tandha seru kasebut ana tembung **dhog**. Tembung **dhog** kasebut kalebu cecandran pangrungu (*citraan pendengaran*). Anane tembung **dhog** kasebut kanthi cara ora langsung bisa nyebabake pamaca mbayangake, ngrasakake, lan ngrungokake kepriye swasana dhodhogan sajrone pagelaran wayang kayata kang ana sajrone geguritan kang nduweni irah-irahan *Cempala* kasebut. Kanthi tembung **dhog!** kang kalebu tembung repetisi pola *asindenton* kasebut nuduhake yen tembung repetisi kasebut minangka fungsi emotif kang ngandharake kepriye rasa pangrasa lan ekspresi kang digunakake sajrone panulisan geguritan kasebut.

Fungsi Konatif

Fungsi konatif minangka fungsi kang nuduhake lan nduweni makna prentah. Sawijining tulisan utawa panuturan kang ngandhut makna prentah, bisa diarani yen tulisan utawa panuturan kasebut nduweni fungsi konatif. Sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* uga ana saperangan kang nduweni fungsi konatif, yaiku tetembungan lan ukara kang ngandhut makna prentah.

Wacanen,

aja winates tekstual tinulis walaka parandene

kumudu kakanthi

makna konstekstual

Maneka Kitab Suci dipundhi-pundhi kadidene

gegebengan

datan hamung rerenggap angejawantah yekti

samukawis lelaku

nora ateges mung ritual lan ceremonial

(WSJP, Pd 1, Gtr 1-19)

Pethikan geguritan kanthi irah-irahan *Werdininng Sasmita Jro Pralampita* ing ndhuwur

kalebu geguritan kang ngandhut repetisi kanthi pola *paralelisme*. Pola *paralelisme* diwujudake lumantar tembung **wacanen**. Tembung **wacanen** kasebut uga kalebu tembung prentah. Tembung lingga kriya kang antuk panambang –en kalebu tembung prentah. Kayata tembung **wacanen** ing ndhuwur minangka tembung prentah, prentah supaya maca, kudu bisa mangerteni, maknani, lan mahami uga apa kang kinandhut sajrone tulisan. Kanthi anane tembung prentah **wacanen** lan dibolan-baleni kanthi pola *paralelisme*, mula tembung repetisi kasebut minangka fungsi konatif.

Fungsi Puitis

Fungsi puitis yaiku fungsi tumrap tetembungan lan ukara kang ngandhut unsur kaendahan, kanggo nambahi lan menehi efek kaendahan tumrap sawijining tuturan, utawa sawijining tulisan sajrone karya sastra.

Tata titi kebak ing pengati-ati
potret ngaurip mutawatiri
kanvas pigura sinawang surem
kiprah generasi tanpa kendhali
dekadensi

Tata titi kebak ing pengati-ati
bumi gonjing nggegirisi
ganda marus
naurip koncatan harmoni
wirama slendro
ing antaraning ombak nurani

Tata titi kebak ing pengati-ati
cathetan mligi wus ringgem Gusti
nalika jagat gumelar diringkesi
kori taubat kinunci
tangis layung-layung ngrerujit ati
(KTM, Pd 1-3 Gtr 1-16)

Geguritan kanthi irah-irahan *Kontemplasi* ing ndhuwur ngandhut repetisi *paralelisme*. Sajrone fungsi puitis ana tetembungan utawa ukara kang nduweni estetika tartamtu. Tetembungan kasebut digunakake kanggo nambahi estetika sajrone panulisan. Tembung-tembung kang digunakake arupa tetembungan kang ngandhut sesanti, basa rinengga kayata paribasan, bebasan, saloka, lan sapanunggalane. Bab kasebut ora liya supaya nambahi efek kaendahan panulisan sajrone geguritan.

Sajrone geguritan *Kontemplasi* kasebut ngandhut sesanti ing gatra wiwitan saben pada kang unine **Tata titi kebak ing pengati-ati**. **Tata titi kebak ing pengati-ati** nduweni teges yen saben pangucap, saben, tumindak, lan saben lelakon kang ditindakake manungsa kabeh kudu diati-ati. Ati-ati tegese ora grusa-grusu. Sekabehane ditindakake lan dipikir kanthi wening supaya ora nyebabake getun lan nglarani atine liyan. Amarga kita urip ing ndonya iki kuwi ora liya kudu nepakake tepa slira.

Anane sesanti kang digunakake sajrone pethikan geguritan ing ndhuwur kanggo ngandharake piweling lan makna kang pengin diaturake dening panulis. Sesanti kasebut uga minangka pola repetisi, tetembungan kang

nggunakake pola repetisi mesthi nduweni fungsi kanggo nandhesake lan mbangetake makna saka tetembungan kasebut. Saliyane kuwi, penganggane sesanti kasebut minangka upaya kanggo nambahi estetikan sajrone panulisan. Bab iki minangka fungsi puitiskanggo nambahi kaendahan sajrone panulisan geguritan kasebut kaya kang wis diandharake ing ndhuwur.

PANUTUP

Dudutan

Antologi geguritan *Kidung Langit* mujudake sawijine karya sastra kang diripta dening sastrawan asal Bojonegoro, yaiku Nono Warnono. Lelewane basa minangka cara ngandharake gagasan lan pangrasa kanthi nggunakake basa kang khas kanthi kreatifitas pangripta kanggo nggayuh efek tartamtu yaiku efek estetika utawa kaendahan. Pangripta nggunakake tembung kang endah kanggo nyulih bab kang pengin diwedharake. Asiling panliten nuduhake ana 4 jinis repetisi lan 5 jinis pengontrasan kang digunakake dening Nono Warnono sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*. Bab kasebut yaiku repetisi *paralelisme*, *anafora*, *polisindenton* lan *asindenton*. Dene pengontrasan kang digunakake yaiku *hiperbola*, *litotes*, *paradoks*, *ironi* lan *sarkasme*.

Lelewane basa repetisi ngemu 4 jinis, yaiku repetisi *paralelisme*, repetisi *anafora*, repetisi *polisindenton*, lan repetisi *asindenton*. Banjur lelewane basa pengontrasan ngemu 5 jinis, yaiku *hiperbola*, *litotes*, *paradoks*, *ironi* lan *sarkasme*. Adhedhasar maneka warna lelewane basa repetisi lan pengontrasan kang wis diandharake ing ndhuwur mula bisa ditegesi yen repetisi kang paling onjo sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*, mligine repetisi pola *anafora*. Pola *anafora* kasebut paling asring digunakake dening pangripta anggone nulis geguritan sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*. Dhata kang ditemokake uga akeh dhewe tinimbang pola-pola liyane.

Pola *anafora* minangka pola kang nduweni pola *perulangan* kang tumata. Tumata kanthi runtut ing wiwitan saben gatra ing sapada. Tembung kang digunakake uga cekak aos lan gampang dimangerteni, ateges ora nggunakake tetembungan kang dawa lan angel dimangerteni. Pola *anafora* kang digunakake dening Nono Warnono ora liya kanggo nambahi efek kaendahan sajrone panulisan. Saliyane kuwi uga supaya bisa narik kawigatane pamaca kanthi anane pola *anafora* kasebut.

Dene kanggo lelewane basa pengontrasan kang paling onjo lan akeh ditemokake sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* yaiku *ironi* lan *sarkasme*. Kelorone padha-padha nduweni kalungguhan kang padha, ateges padha-padha akeh ditemokake sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*. Tetembungan lan ukara kang digunakake sajrone *pengontrasan* *ironi* lan *sarkasme* uga manjila. Mula saka kuwi, anane penganggane tetembungan kang manjila kasebut minangka upayane pangripta kanggo narik kawigatane pamaca. Uga kanggo menehi efek kaendahan sajrone panulisan. *Ironi* lan *sarkasme* lumrahe digunakake sajrone geguritan kang ngandhut sindhiran utawa kritik tumrap pamrentah, bebrayan jaman saiki, lan sapanunggalane. Amarga sajrone antologi geguritan

Kidung Langit ana saperangan geguritan kang ngandhut tema politik, kamanungsan, kebangsaan, sosial, lan pendhidhikan. Tema-tema kasebut kang asring ngandhut sindhiran utawa kritik kanthi nggunakake tetembungan kang asipat sindhiran.

Anane repetisi lan pengontrasan kang onjo sajrone antologi geguritan *Kidung Langit*, mula bab kasebut bisa diarani minangka titikan utawa ciri khas saka Pangripta, yaiku Nono Warnono. Aspek repetisi sajrone antologi geguritan *KL* kanggo nandhesake saha mbangetake makna sajrone geguritan, mula saka kuwi dibolan-baleni. Dene pengontrasan kanggo ngontrasake makna satenane klawan makna kiasan.

Saliyane kuwi, adhedhasar asiling panliten uga ditemokake patang fungsi kang digunakake sajrone pethikan-pethikan antologi geguritan *Kidung Langit*, mligine pethikan kang ngandhut pola *repetisi* lan *pengontrasan*. Fungsi kasebut yaiku fungsi referensial, fungsi emotif, fungsi konatif, lan fungsi puitis. Sejatine, saka kapapat fungsi kasebut wis cetha banget yen fungsi kang paling akeh ditemokake yaiku fungsi puitis. Amarga sajrone geguritan, akeh-akehe fungsi puitis kang paling onjo. Fungsi puitis luwih nengenake ngenani pambijine tetembungan kasebut tumrap kaendahan panulisan. Ateges ing kene, fungsi puitis luwih nengenake marang efek kaendahan utawa sarana estetika.

5.2 Pamrayoga

Panliten iki nggunakake tintingan stilistika kang lumrahe uga wus akeh banget ditindakake dening panliti-panliti liyane. Nanging, panliti ngenani stilistika uga isih prelu ditindakake kanggo ngerteni kepriye wae penganggane lelewane basa, lan aspek-aspek kang ana sesambungane klawan stilistika. Panliten ngenani *penyiasatan struktur* kang mligine awujud *repetisi lan pengontrasan* sajrone antologi geguritan *Kidung Langit* anggitane Nono Warnono iki isih ana kekurangan lan kaluputane, mula panliti nduweni pangajab yen panliten bacute bisa ditindakake kanthi luwih sampurna. Panliten iki dikarepake bisa menehi referensi lan bisa mbiyantu tumrap panliten sabanjure kang saemper supaya bisa luwih apik lan ngrembaka. Sarta panliti uga nduweni pangajab supaya panliten iki bisa migunani kanggo para pangripta karya sastra, mligine sastrawan Jawa supaya bisa luwih ngrembakakake kreatifitas anggone ngripta sawijining karya sastra.

KAPUSTAKAN

- Aminuddin. 1987. *Stilistika, Pengantar Memahami Bahasa Dalam Karya Sastra*. Semarang: IKIP Semarang Press.
- _____. 1995. *Pengantar Apresiasi Karya Sastra*. Bandung: Sinar Biru.
- Arikunta, Suharsimi. 2006. *Prosedur Penelitian Sastra*. Bandung: Sinar Baru Algesindo.
- Darni. 2016. *Kekerasan Terhadap Perempuan Dalam Fiksi Jawa Modern. Kajian New Historicism*

(*Sebuah Kritik Sastra*). Penerbit: Unesa University Press.

- Endraswara, Suwardi. 2013. *Metode Penelitian Sastra Epistemologi, Model, Teori dan Aplikasi*. Yogyakarta: Center for Academic Publishing Service
- Hutomo, Suripan Sadi. 1975. *Telaah Kesusastraan Jawa Modern*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.
- Junus, Umar. 1989. *Stilistik: Pendekatan, Teori, Metode, Teknik dan Kiat*. Yogyakarta: Unit Penerbitan Sastra Asia Barat.
- Keraf, Gorys. 2010. *Diksi dan Gaya Bahasa*. Jakarta: PT Gramedia Pustaka Utama
- Nurgiyantoro, Burhan. 2014. *Stilistika*. Yogyakarta: Gajah Mada University Press.
- Pradopo, Rahmat Djoko. 2005. *Pengkajian Puisi*. Jakarta: Gadjah Mada University Press.
- Pradopo, Rahmat Djoko. 2009. *Beberapa Teori Sastra, Metode, Kritik dan Penerapannya*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Ratna, Nyoman Kutha. 2013. *Teori, Metode dan Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar.
- Siswanto. 2010. *Metode Penelitian Sastra Analisis Struktur Puisi*. Yogyakarta: Pustaka Pelajar
- Sudaryanto. 1993. *Metode dan Aneka Teknik Analisis Bahasa*. Yogyakarta: Duta Wacana University Press.
- Sudjiman, Panuti. 1993. *Memahami Cerita Rekaan*. Jakarta: Pustaka Jaya.
- Sugiyono. 2013. *Metodelogi Penelitian Kuantitatif, Kualitatif Dan R&D*. (Bandung: ALFABETA).
- Suminto A, Sayuti. 1985. *Puisi dan Pengajarannya*. Semarang: IKIP Semarang Press.
- Suwondo, Tirta. 2003. *Studi Sastra, Beberapa Alternatif*. Yogyakarta: Hanindita Graha Widia.
- Teeuw, A. 2013. *Pengantar Teori Sastra*. Bandung. Dunia Pustaka Jaya.
- Waluyo, Herman J. 1991. *Teori dan Apresiasi Puisi*. Jakarta: Erlangga.